

---

## Liberalna neutralizacija političkog

---

ZVONKO POSAVEC\*

### *Sažetak*

Autor tematizira proces neutralizacije političkog kao i pokušaj uspostavljanja političkog nasuprot moralnog, religioznog, ekonomskog i tehničkog u djelu Carla Schmitta. Proces neutralizacije političkog zbiva se upravo u liberalizmu koji počiva na savim određenom pojmu kulture. Taj pojam kulture smatra da se totalitet ljudskog djelovanja i mišljenja zbiva u sektorima koji su međusobno i odvojeni i povezani. Autor ukazuje na dominantnost političkog u određivanju poretka ljudskog života, ali i na teškoću prevladavanja liberalnog modela ustroja političkog zajedništva.

Liberalizam je bio najmoćniji i najuspješniji politički pokret koji je nastao u kontekstu 18. stoljeća, svoj vrhunac doživio je u 19. stoljeću, a pri kraju prvog svjetskog rata u konkurenciji s konzervativizmom i socijalizmom polako gubi na značenju. U pojmovnom određenju liberalizma poseban se naglasak stavlja na individualnu slobodu i pravnu jednakost građana kao temeljne oznake liberalnog ustrojstva društva. S ozbirom na ove osnovne vrijednosti određuje se i zadaća države: ona mora čuvati moralnu i ekonomsku autonomiju pojedinca, zato mora biti osigurana prednost individualne slobode nad svim oblicima kolektivnih sveza. To dolazi do izražaja u osnovnom stavu liberalizma u kojem je individualna sloboda u principu neograničena, a pravo države u zahvaćanju prostora individualne slobode uvijek ograničeno. Stajalište individua je apsolutno polazna točka ustrojstva društva. Država mora osigurati i jamčiti individualna temeljna prava čovjeka i građanina, obnašanje vlasti konstitucionalno je ograničeno, a predstavnički sustav i podjela vlasti su institucionalne garancije individualne slobode. Nadalje se smatra da samo slobodna privredna djelatnost može osigurati materijalno blagostanje, a tržište se smatra najracionalnijim sredstvom ekonomske proizvodnje i najefikasnijim načinom podjele dobara.

Dok je aristotelovsko-tomistička tradicija stavljala u centar svojeg interesa zajednicu ili državu kao zajedničko dobro koje sve obvezuje, te odatle izvodila

\* *Zvonko Posavec*, redovni profesor Fakulteta političkih znanosti u Zagrebu na predmetu *Političke teorije i političke institucije, Teorijski-politički odsjek*

dužnosti građana i njegovu "pozitivnu" slobodu oblikovanja zajedničkog života, dotle je kristalizacijska točka liberalizma individualizam i sloboda koja je sama sebi svrhom. U liberalizmu riječ je o "negativnoj" slobodi koja znači pravo na nepristajanje uz neke oblike zajedništva koji nisu u skladu s individualnom slobodom. Esencijalne predodžbe o sreći, dobrobiti i materijalnom zajedništvu ne odgovaraju senzibilitetu i razvijenoj individualnosti modernog čovjeka.

Podjela cjeline na društvo i državu stalno je prisutna u liberalizmu, što ne znači da on nužno postulira minimalnu ili noćobdijsku državu. Već je Adam Smith kao i J. S. Mill vidio zadaću države u osiguranju funkcioniranja mehanizama u području javnih poslova, infrastrukture, odgoja, pa čak i u osiguranju socijalne egzistencije osiromašenog stanovništva. Osnovna razlika između liberalnih i klasičnih koncepcija leži u tome što se razlog države ne izvodi iz pretpostavljenih svrha države (moralnih, etničkih, razloga moći), nego iz čuvanja temeljnih prava i slobode pojedinca.

Jürgen Habermas naglašava kako liberalno shvaćanje programira državu u interesu društva; država je aparat javne uprave, društvo sistem privredno-tržišno strukturirani odnos privatnih osoba i njihovih društvenih radova, a politika se svodi na prenošenje privatnih interesa u državni aparat preko kojega se oni mogu lakše ostvariti. Interesantno je da Habermas strogo razdvaja liberalne od demokratsko-republikanskih elemenata.<sup>1</sup>

Liberalizam je bio izložen žestokoj kritici kako lijevih tako i desnih ideologa. Poznati duhovni inspirator desnih pokreta Donoso Cortes (1809-1853), španjolski mislilac, diplomata i političar, govorio je s otvorenim prezirom o liberalima. Prema njegovu mišljenju oni nisu ni ribe ni meso jer diskutiraju ali ne odlučuju. Stoga su bez prave snage, a opstoje samo zahvaljujući povijesnom kompromisu raznih političkih činilaca. No ni ljevica ne gleda sa simpatijom na liberale. Tako se Georg Lukács, eminentni predstavnik ljevice, oštro, u stilu Carla Schmitta, okomio na parlament i konstitucionalizam. Tako on piše: "U okviru parlamenta izgleda moguće kritiziranje građanskog društva"... međutim, to samo "doprinosi zamućivanju proleterske klasne svijesti, što buržoazija i priželjkuje."<sup>2</sup> Priznavanje bilo kakvog legalnog poretka "znači uklopljenost u građansko društvo s određenim granicama kompetencija",<sup>3</sup> a to je upravo ono što proletarijat ne smije prihvatiti. Ova tvrdnja je u potpunosti u skladu s mišljenjem C. Schmitta da je jedini zadatak parlamenta da "sačuva besmisleni status quo".<sup>4</sup>

Lukács smatra da je u okviru parlamenta moguća samo "kritika buržoazije, a ne i samokritika proletarijata"<sup>5</sup>. Stoga je neophodno da "proletarijat prije nego što stupi na blagoslovljenu zemlju slobode, mora proći kroz čistište samokritike

<sup>1</sup> Usp. *Drei normative Modelle der Demokratie*, u: H. Münkler (Hrsg.), *Die Chancen der Freiheit*, Piper, München, 1992., str. 11-25, i J. Habermas, *Faktizität und Geltung*, Suhrkamp, Frankfurt/M., 1992, str. 349-399

<sup>2</sup> *Etika i politika*, Zagreb 1972, str. 79

<sup>3</sup> *Ibid.*, str. 83

<sup>4</sup> *Positionen und Begriffen*, Hamburg 1940., str. 185 i G. Lukács, *Razaranje uma*, Beograd 1966., str. 522

<sup>5</sup> *Etika i politika*, str. 85

kojom ukida, odbacuje i time očičuje svoj vlastiti lik iz kapitalističkog razdoblja".<sup>6</sup> Liberalizam je mišljenje i pokret građanskog društva, a tko nije razumio dijalektiku građanskog društva, kao i mjesto i značenje individualne slobode u njegovom funkcioniranju, taj se zadržava samo na fenomenalnosti političkih pojava i ne može sagledati granicu liberalizma.

Dakle, liberalizam kritiziraju kako lijevi tako i desni totalitarni pravci političkog mišljenja. Ipak, ideja liberalizma živi još i danas i to ne samo u liberalnim partijama nego se politički sistem u cjelini liberalizirao. Možemo reći da su slobodarska prava, temeljna prava čovjeka i građana, parlament i podjela vlasti one vrijednosti koje su ušle u sve političke sisteme i koje su prihvatile sve partije zapadnoevropske orijentacije.

U ovom radu želim obraditi tri pitanja: prvo - na čemu počiva duhovni temelj liberalizma?, drugo - kakvo shvaćanje političkog predleži Schmittovoj kritici liberalizma? i treće - koje su granice kritike liberalizma?

1. Duhovni temelj liberalizma počiva na pojmu kulture. Kultura predstavlja "totalitet mišljenja i djelovanja" a strukturira se u relativno samostalnim područjima.<sup>7</sup> P. Natorp govori o "provincijama" kultura koja se iskazuje u "duhovno-povijesnim i iskustveno-prirodnim znanostima"<sup>8</sup>. Prema liberalizmu postoje autonomna područja koja počivaju na liberalnom kodu razlikovanja: u moralu je bitno razlikovanje između dobra i zla, u estetici između lijepog i ružnog, u ekonomiji između korisnog i štetnog, a u politici je bitno razlikovanje između prijatelja i neprijatelja. Političko je u tom smislu samo jedno područje čije je značenje neutralizirano drugim područjima kao metafizičkim, moralnim, estetskim, a u 19. i 20. stoljeću posebno ekonomskim i znanstveno-tehničkim. U temelju ove tendencije leži negacija političkog kao nosivog određenja cjeline društvene zbilje.

Kako liberalizam počiva na sasvim određenom pojmu kulture, to njegova kritika mora započeti stavljanjem u pitanje autonomije različitih područja ljudskog mišljenja i djelovanja. Slom liberalne neutralizacije i depolitizacije ukazuje na nedostatke pojma kulture koji leži u osnovi liberalizma.

Nasuprot liberalnom razvodnjavanju političkog u jedno ograničeno područje ljudskog djelovanja Carl Schmitt postavlja tezu o političkom kao sveobuhvatnom određenju političkog jedinstva koje se ne može domesticirati u okviru jednog područja duhovne djelatnosti. Stoga država nije okvir političkog nego pojam države pretpostavlja pojam političkog. Pitanje o državi moguće je ozbiljno postaviti samo u perspektivi pitanja o političkom, a država je samo jedan oblik kako se političko formuliralo.

Određenje političkog mora stoga poći od kritike pojma kulture na kojem počiva liberalizam. Vladajući pojam kulture, koji živi u autonomijama ljudskog mišljenja i djelovanja, zaboravlja da je kultura uvijek kultura prirode koja je posljednji temelj

<sup>6</sup> *Ibid.*, str. 85

<sup>7</sup> Usp. L. Strauss, *Anmerkung zu Carl Schmitt*, u: H. Meier, *Carl Schmitt, Leo Strauss und Begriff des Politischen*, Stuttgart, 1988., str. 97-127

<sup>8</sup> Usp. *Die logische Grundlage der exakten Wissenschaften*, 1910.

ljudskog opstanka. Kultura kao određeno njegovanje prirode, kao slijeđenje upute same prirode ili kao borba protiv prirode uvijek je u svojem određenju ovisna o određenju same prirode. Da li je priroda uzorni božanski poredak ili zastrašujući nered, da li su strasti čovjeka nešto plemenito i uzvišeno ili pogubno za zajednički život ljudi, to ima neposredno značenje i utjecaj na određenje kulture. Ma kako da shvaćamo kulturu, kultura je uvijek bila kultura prirode.

Moderni pojam kulture, kako je prisutan u novovjekovnoj filozofiji, a posebno u tradiciji Hobbesa, govori o prirodi kao stanju rata. Strasti i nagoni ne teže prema nekom *finis ultimus*, prema *sumum bonum*, nego su one strastvena želja za samoodržanjem kao izvornim pravom koje ima granicu samo u drugoj jednoj volji. Prirodno stanje je stanje rata, stoga se *status civilis* može zadobiti samo discipliniranjem ljudske volje. U zadatku ovladavanja prirodom politika ima fundamentalno značenje, stoga ona nije relativno samostalno područje pored drugih relativno samostalnih područja, ona nije iste vrijednosti i analogna moralnom, estetskom, ekonomskom nego je ona mjerodavno i odlučujuće područje u ovladavanju prirodnim stanjem. Stoga nasuprot liberalizmu postavlja Carl Schmitt poziciju političkog koja izražava odlučujuću ulogu politike u zajedničkom životu ljudi.

Prirodno stanje s kojim kultura mora uvijek računati i nad kojim na kraju mora iznijeti i pobjedu, obuhvaća kako pokvarene institucije i staleže, tako i izvornu zloću ljudske prirode. 17. stoljeće nema visoko mišljenje o ljudskoj prirodi, nju treba stalno krotiti, njegovati i nikada zaboraviti tamni i opasni temelj njezinog mogućeg djelovanja. Liberali su u osnovi zaboravili ovu strahotu ljudske prirode i postulirali bilo boga koji garantira izvornu ljudsku dobrotu ljudske prirode ili povijest u čijem se tijeku ljudska priroda stalno poboljšava i usavršava. Ljudska priroda je stalno izručena opasnosti i ugroženosti, a u čovjekovom životu stalno je prisutan strah od provale neprijateljstva njemu najbližega. To je bilo duboko uvjerenje 17. stoljeća.

## 2. Schmittova kritika liberalizma

Polazna točka Schmittove kritike liberalizma je politička filozofija Thomasa Hobbesa. S jedne strane on se osjeća nasljednikom Hobbesove filozofije politike, a s druge strane on je njegovu teoriju promijenio do neprepoznatljivosti.

Hobbes važi kao začetnik civilizacije i kao mislilac velikog Leviathana, ali ujedno i kao utemeljitelj liberalizma. Polazna točka njegove filozofije je filozofija prirode. Samo ispravnim sagledavanjem prirode i prirodnog stanja moguće je uspostaviti prema njegovom mišljenju civilno stanje. Priroda je u osnovi kaotična i nepoznatljiva. U prirodi možemo spoznati samo dijelove koje dobivamo na uvid preko matematičkih procesa: matematika uopće postaje način spoznavanja karakterističan za sve znanosti. U tom smislu prirodne znanosti ostaju uvijek hipotetičke jer mi od prirode otkidamo samo "umjetna ostrva" koja smo sami osigurali, proizvodeći ih kao bazu našeg ljudskog opstanka.

Schmitt je zadobio pojam političkog tako što je rehabilitirao Hobbesovo prirodno stanje. Političko stanje je u stvari prirodno stanje, a ono je interpretirano u smislu *status belli*, što je potpuno u skladu sa Hobbesom. To, međutim, nije neka "iscrpna definicija" političkog prema Schmittu, nego samo "specifičnost političkog", a ono

se sastoji u razlikovanju prijatelja i neprijatelja.<sup>9</sup> U ovoj konstelaciji prijatelj-neprijatelj neprijatelj ima prednost, jer se tek s obzirom na njega može proizvesti homogena cjelina. Rat je samo ekstremno političko sredstvo ali ne i bit političkog. Političko leži u ovoj ekstremnoj mogućnosti grupiranja na prijatelja i neprijatelja, političko leži u "realnoj mogućnosti" jednog takvog odnošenja. Političko je u stvari prirodno stanje jer ni u prirodnom stanju ne mora vladati rat nego je on samo stalna mogućnost, on je samo stalno realno prisutna mogućnost. Političko, više nego bilo koje drugo djelovanje i mišljenje, dovodi čovjeka do fundamentalne i egzistencijalne mogućnosti zadobivanja svoje vlastitosti.

Heidegger je odmah uočio i pozdravio ovaj belicistički karakter Schmittovog određenja političkog. To je vidljivo iz pisma kojeg je 22.8.1933. poslao Schmittu. Zahvaljujući mu na knjizi *Pojam političkog*, naglašava da je dobro što Schmitt nije zaboravio rat koji je otac i kralj svemu, aludirajući pri tome na Heraklita.<sup>10</sup>

No, u tome se vidi i odlučna razlika između Hobbesa i Schmitta. Za Hobbesa znači *status civilis* upravo napuštanje *statusa naturalis*, dakle uspostavljanja bezopasne situacije. Za Schmitta je *status naturalis* upravo političko stanje. Za Hobbesa je prirodno stanje rat individua, a za Schmitta stanje rata grupa ili naroda. Za Hobbesa borba svih protiv svijju ili vučja situacija mora biti napuštena da bi se moglo realizirati civilno stanje. Schmitt uspostavlja poziciju političkog kao prirodno stanje. Hobbesu je posljednji razlog opstanka države osiguranje života pojedinaca. Država može od njega samo uvjetno zahtijevati poslušnost. On mora biti njoj bezuvjetno poslušan i odan ali samo tako dugo dok nije ugrožen njegov opstanak. Schmittu je cilj uspostava političkog jedinstva naroda za koje pojedinac, ako je potrebno, mora žrtvovati i svoj život.

Političko ne može, prema Schmittu biti vrednovano u odnosu na neki ideal jer su svi ideali kao i sve norme apstraktne u odnosu prema međusobnoj mogućnosti fizičkog ujedinjenja. "Ne postoji nikakva racionalna svrha, nikakva ispravna norma, nikakvi uzorni program, nikakvi socijalni ideal, nikakvi legitimitet ili legalitet koji bi mogao opravdati da se ljudi međusobno ubijaju".<sup>11</sup> Samo boreće cjeline iz egzistencijalne situacije dospjevaju u krajnja neprijateljstva preko kojih zadobivaju svoju najveću moguću homogenizaciju. Subjekti političke napetosti nisu pojedinci nego konkurirajuće cjeline koje ne moraju nužno stajati u stanju neprijateljstva, ali povijest je puna primjera takvih napetosti. Kao realna mogućnost rat nije ni danas isključen iz odnosa među narodima. Schmitt smatra da ne možemo ni u budućnosti očekivati razrješenje političkih jedinstava, tj. nacionalnih država u svjetsku državu, a to znači da je politika naprosto sudbina čovjeka. Potpuno je iluzorno očekivati da se političko može nadvladati idejom čovječanstva. Realizacija tog projekta bila bi naročito nečovječna. Dakle, čovječanstvo će i u budućnosti živjeti u političkim jedinstvima koja neće biti nikada potpuno isključena iz mogućnosti neprijateljstava kao, naravno, i prijateljstava. Razlozi grupiranja na prijatelje i neprijatelje će se mijenjati (od konfesionalnih, ekonomsko-klasnih, nacionalnih, kulturnih ili nekih drugih razloga), ali sukob je stalni način opstanka čovjeka.

<sup>9</sup> *Begriff des Politischen*, Duncker & Humblot, Berlin, 1979., str. 26

<sup>10</sup> *Usp. Telos*, 72, Summer 1987., str. 132

<sup>11</sup> *Begriff des politischen*, str. 49



Koja antropološka slika leži u temelju ovog opravdanja političkog?

Schmitt smatra da sve "političke teorije pretpostavljaju pogibeljnost čovjeka"<sup>12</sup>. Liberalizam zaboravlja opasnost kojoj je čovjek stalno izložen. On smatra da se normativnim ili moralnim može političko odstraniti. Međutim, političko nije normativno, ali ni moralno, i ne možemo se smjestiti ni u jedno određeno područje odnošenja. Kao egzistencijalno potvrđivanje ono je tvorbena snaga političkog jedinstva koje može biti potisnuto, ali nikada ne može nestati. Povratak na prirodno stanje znači za Schmitta samo "odustajanje od *statusa quo*" (s.93), koje liberalizam želi samo održati. Stoga potvrda političkog kao egzistencijalnog znači pripremu kritike liberalizma i ukazivanje na njegove pretpostavke. To ipak ne znači da se možemo odreći "sistematike liberalnog mišljenja", jer ju jednostavno nemamo čime nadomjestiti. Ipak sve bitne političke pojmove možemo samo situacijski razumjeti, stoga političko kao "nemjerljivi problem ne možemo teoretski uokviriti".

U tom svjetlu treba razmišljati i o državi. Ona je jedan "nemjerljivi problem" uspjela od 17. stoljeća pa sve do 19. stoljeća "teoretski uokviriti". S 19. stoljećem snažne *potestas indirectae* u liku privredno-znanstveno-tehničkog razvitka ugrozile su podjelu na građansko društvo i državu na kojoj počiva cjelokupno liberalno uvjerenje kao i čitava liberalna država. Ipak Schmitt nasuprot navali nepolitičkih interesa u političko, ne vidi nikakvo drugo sredstvo izlaska iz teškoća osim države. Isto tako demokracija za njega nije unutarnja izgrađenost mogućnosti participacije građana na oblikovanju opće volje nego sredstvo homogenizacije političkog jedinstva.

### 3. Koje su granice Schmittove kritike liberalizma?

Schmitt zajedno s Benjaminom i Heideggerom, kao i mnogim drugima, nastoji, nasuprot kaotičnoj situaciji, "duboko" utemeljiti političko. Schmitt mora stoga voditi rat na dvije fronte - jednom protiv liberalizma koji mu izgleda slabiji (zato otvara prema njemu front), a drugi puta protiv socijalizma i komunizma (koji su mu ostali najvažniji protivnici). Polemika s liberalizmom važna mu je da bi mogao osloboditi polje za odlučnu borbu protiv "duha tehnicizma" kao i protiv "masovnog antireligioznog vjerovanja u ovostranu akciju".<sup>13</sup>

Smrtnog neprijatelja vidi u ateističko-anarhističkom socijalizmu, a liberalizam služi samo neutralizaciji političkog, stoga on potiskuje političko, ali ga ne može uništiti.

Usprkos dobrih uvida u bit političkog, kao i sjajnih analiza moderne države, Schmitt se protiv liberalizam poziva samo na duh vjerovanja, kao i na "zbijske snage života" (Hugo Ball). To, međutim, ne može biti dovoljan nadomjestak za "sistematiku liberalizma" koja je izgrađena u dugotrajnoj borbi protiv apsolutističke monarhije. Stoga se i sama Schmittova ovisnost o liberalizmu najbolje vidi iz njegova ustavnog nacrtu građansko-pravne države.

<sup>12</sup> *Ibid.*, str. 61

<sup>13</sup> *Ibid.*, str. 93

Zvonko Posavec

*THE LIBERAL NEUTRALIZATION OF THE POLITICAL*

*Summary*

The author discusses the process in which the political is being neutralized as well as the attempt by Carl Schmitt to establish the political in opposition to the moral, religious, economic, and technical. The process of neutralizing the political is taking place exactly in liberalism, which is based on a precisely defined concept of culture. According to this concept it is considered that the totality of human action and thought takes place in areas separated from, but also connected with each other. The author points to the dominance of the political in the defining of the order of human living but he also indicates the difficulties in the transcending of the liberal model of political community.